

O'SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA O'Z-O'ZINI ANGLASH JARAYONINING SHAKLLANISHI

NURIDDINOVA NIGORA RUXIDDIN QIZI

O'zbekiston Milliy Universiteti

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari, xususan, jismoniy o'sish va jinsiy yetilish jarayonlarining shaxs psixikasiga ta'siri tahlil qilinadi. O'smirlarning mavhum tafakkuri, analitik-sintetik fikrlash qobiliyati va tanqidiy tafakkurining rivojlanish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, o'smirlik davrida mustaqil fikrlash, o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash jarayonlarining shakllanishi muhim psixologik omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, psixik rivojlanish, mavhum tafakkur, tanqidiy fikrlash, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, mustaqillik, qiziqishlar

O'smirlarning jismoniy osishi va jinsiy yetilishi ularning psixikasida keskin o'zgarishlarni vujudga keltiradi. O'quv fanlarning ko'payishi, axborotlar. ma'lumotlar tarmog'ining kengayishi ularning fikr yuritishini shakllantiradi. O'smir o'quvchilar o'rganayotgan fan asoslari ularning mavhum tafakkurini o'stirishga qaratiladi. Ularning aqliy faoliyati xususiyatlaridan biri - mavxum tafakkurining rivojlanishidir. Maktab ta'limini va mustaqil bilim olish faoliyati ta'siri ostida o'smirda analitik-sintetik faoliyat jadal sur'at bilan rivojlana boshlaydi. O'smirning eng muhim xususiyatlardan yana biri mustaqil fikrlash, aqlning tanqidiyligi tez rivojlanishidir. Bu esa o'smirning aqliy faoliyatida yangi davr boshlanganini bildiradi. Aqlning tanqidiyligi ayrim hollarda o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida «anglashilmovchilik» ni vujudga keltiradi. Aqlning tanqidiyligi o'smirning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, o'zgaralar muloxozasidan, darslikdan xato va kamchiliklar topishga, o'z gapida turib, ayrim fikrlarga qat'iy e'tiroz bildirishga urinib va baxslashishiga moyil bo'ladilar. Tafakkurning mustaqilligi inson uchun katta ahamiyatga ega. O'qituvchi dars jarayonida va darslardan tashqari vaqtlarda, har qanday ogir shart-sharoitlarda ham turli usullar bilan bu hislatni qullab quvvatlashi,

uning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratishi kerak [35]. O'smirlarning xulqiga doimiy e'tibor berish, uning xulqiga qat'iy, uzluksiz rahbarlik qilish, bularning hammasini shunday amalga oshira bilish kerakki, bola mayda-chuyda ishlarida ham kattalarni doimiy vasiyligini sezmasin. O'smirlar uning hayotdagi yangi mavqelari bilan hisoblashadigan, ularni "kichkina" deb hisoblamaydigan, talabchan, lekin adolatli o'qituvchilarni xurmat qiladilar. V. Karimovning yozishicha o'smirlikda qiziqishlar turli-tuman bo'ladi. Bu qiziqishlar to'g'ri tarbiyalansa, ular o'smirlarning qobiliyatlari va mayllarining rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchining bilimlari chuqurlashib boradi, u fanlarni o'rgana boshlaydi, unda ayrim o'quv predmetlariga, sanatga, sportning qaysidir turiga zo'r qiziqish ortadi. O'smir juda ko'p narsalarga; sport, turizm, kino-teatr, badiiy havaskorlik, pochta markalariniva qadimiy tangalarni yig'ish, o'simlik va hashoratlar kolleksiyasini to'plashga qiziqadi. Ko'p hollarda bu qiziqishlar ehtiros xarakteriga ega bo'ladi. Kun tartibi to'g'ri tashkil qilinsa, vaqt to'g'ri taqqoslansa, o'smir yaxshi o'qish, maktabdan tashqari xilma-xil ishlar bilan shug'ullanishi va o'yin-kulgu uchun yetarli vaqt topa olishi mumkin. Ilk yigitlik bo'sag'asida turgan o'smirlar uchun kishilarning his-tuyg'ulari, kechinmalariga va ayniqsa, o'zining ichki dunyosiga, o'zini o'zi analiz qilishga moyillik xarakterlidir. O'z-o'zini anglashning –bu o'zini o'zi tanish, sifat va kamchiliklarini, o'z qobiliyat va imkoniyatlarini bilib olish, o'z xatti-harakatlari haqida hisob berish ehtiyojidir. O'z-o'zini anglashning eng yuqori darajasi o'zining hayotdagi o'rnini aniq tasavvur qilish, o'zini shaxs sifatida anglab olishdir. Dastlabki paytlarda uning o'zi haqidagi fikrlari ko'p jihatdan boshqa kishilarning u xaqidagi fikrlaridan iborat bo'ladi "O'z xarakter hislatlaring xaqida sen qaerdan bilasan " degan savolga o'smirlar to'g'rilad to'g'ri ota-onalari o'qituvchilari, o'rtoqlaridan bilib olganlarini aytadilar, ammo keyinchalik buni o'zlari seza boshlaydilar. Lekin har qalay, o'zlaridan ko'ra boshqa kishilarni oldinroq baholay boshlaydilar. Ular o'z fikrlarini g'olib chiqishini hohlashadilar. O'smirlar boshqa kishilarni baholashda bazan shoshma-shosharlik qilib, qat'iy fikr yuritishga yo'l qo'yib qo'yadilar. Masalan: ular ko'pincha kishilarni faqat ayrim xatti - harakatlari va ayrim sifatlariga qarab baholaydilar. Bu bahoni esa butun bir shaxsga nisbatan tadbiiq qiladilar. Natijada kishining qadr-qiymatiga uning

ijobiy va salbiy sifatlari haqida ko'pincha noto'g'ri xulosa chiqaradilar. Ularning o'z-o'ziga baho berishi ham har doimxolis bo'lavermaydi. Masalan: ular o'rtoqlarining qo'polligi yoki pismiqligi to'grisida gapiradilar-u, ammo buni o'zlarida sezmaydilar.

Hamma o'smirlar ham o'z-o'zini tanqid qilish, o'z xatolarini vijdonan va ro'yi-rost bo'yniga olishni uddasidan chiqavermaydi. O'smir atrofdagilarning unga bergan bahosiga nisbatan sezgir bo'ladi. Uning kayfiyatidagi ranjish, ikkilanishning sababi ana shunda. Tasodifiy muoffaqiyat yoki kattalarning maqtab qo'yishi, o'smirlarni o'ziga ortiqcha baho berishiga, o'ziga hatddan tashqari ishonuvchanlikka, maqtonchoqlikka olib keladi. Xatto vaqtincha, tasodifiy muvaffaqiyatsizlik o'smirda o'z kuchiga ishonmaslikna uyg'otish, ikkilanish, qorqoklik, juratsizlik va uyatchanlik hissini oshirib yuborish mumkin. Shuning uchun ota-ona yoki o'qituvchi o'smirlar bilan bo'ladigan munosabatda alohida e'tiborli va nazokatli bo'lishi zarur. O'smirlik yoshida zaif, mustaqil emas, kichkina deb nom chiqarishning qo'rqish xavfi kuchayadi. U o'zining mustaqilligini ko'rsatish uchun, o'zining nohaqligini tushunib tursa ham, ko'pincha qaysarlik va qo'pollik qilaveradi. Muomalada dag'allik, talabchanlik va xurmatsizlik o'quvchiga yosh bolalarga bo'lganday muomalada bo'lish ular yaxshi tushunaman deb hisoblagan misollar bo'yicha o'zlarining mustaqil fikrlarini aytish xuqiqini mensimaslik ularning yuqori natijalarga erishishdagi kuch va imkoniyatlariga shubhalanish kabi hodisalar, odatda o'smirda norozilik yoki aniq ifodalangan boshqa bir salbiy harakatlarni hosil qiladi. O'smirlar o'z-o'zini tarbiyalashga zarurat sezadilar buni ulardan anglilikning o'sishi, kattalarga o'xshashga intilishlari bilan tushintirish mumkin, endi ular ma'lum darajada o'zini ishontirish, o'ziga buyruq berish, o'zini nazorat qilish kabi o'z-o'zini tarbiyalash vositalariga egadirlar. Ular ayniqsa, jismoniy va iroda jihatlarini o'stirishga harakat qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lev Vygotsky L.S. **Psixikaning rivojlanishi** (Mind in Society). – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
2. Jean Piaget J. **Bolaning psixologiyasi** (The Psychology of the Child). – New York: Basic Books, 1969.

3. Erik Erikson E. **Shaxs va identiklik** (Identity: Youth and Crisis). – New York: W.W. Norton & Company, 1968.
4. Daniel Elkonin D.B. **Bola rivojlanish psixologiyasi**. – Moskva: Pedagogika, 1989.